

דף שבועי

בס"ד

פרשת חקת, תשפ"ב, מספר 1476

סיפור מי מריבה – חזרות בסיפור ותרומתן לסוגיית זיהוי החטא

עמוס פריש

שאלתו הרטורית של משה: "הֲמֵן הַסֵּלַע הַזֶּה נֹצֵיאַ לְכֶם מַיִם?" (שם:י), אשר עומדת בניגוד לצו הפשוט: "וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מַיִם מִן הַסֵּלַע" (שם:ח).

יתר החזרות הן חזרות לא צפויות. מילה מנחה אחת חוזרת שבע פעמים לכל אורך הסיפור, והיא מציינת את הבעיה שבה נתקל העם ואת פתרונה – מיים. שתי מילים מנחות נוספות מקשרות בין הפתיחה לסיום: (א) השורש ר"ב, אך בעוד שבפתיחה הריב הוא "עם משה" (במ' כ:ג), בסיום מדובר בריב "את ה'" (שם:יג). מסתבר שהפתיחה מציגה את הממד הגלוי של דבריהם, ואילו הסיום חושף את הממד הסמוי מתחת למעטה המילולי. השורש ר"ב מופיע גם בשם המקום המנציח את האירוע: "מֵי מְרִיבָה" (שם:ב). השורש קד"ש מופיע תחילה בשם המקום, "וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקִדְשׁ" (שם:א), ואילו בסיום הוא מופיע פעמיים כפועל; ה' מודיע למשה ולאחריו: "לֹא הֶאֱמַנְתָּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי" (שם:יב), ומצד שני, בסופו של האירוע נאמר: "וַיִּקְדַּשׁ בָּם" (שם:יג) – הם לא קידשו, ובכל זאת ה' נקדש.

בסיפור יש גם חזרה של צירופי מילים: חזרה אחת היא "מִשֶּׁה וְאַהֲרֹן... הִקְהִל" (+ מפני... אל/ אל פני) – תחילה לציון היעדר תגובתם של משה ואהרון כלפי העם הרוטן (פס' ו), ולאחר מכן תיאור תגובתם המוצלחת בעקבות צו ה' (פס' י). ניתן לראות בכך מעין תיקון; מי שתחילה שתקו ולא היה להם מענה, מצליחים בהמשך לאסוף את העם בקיימם את הוראת ה'. חזרה בולטת שנייה היא: "[בו"א בבניין הפעיל] + את (ה)קהל... אל... (+ "הזה") – תחילה בתלונת העם (פס' ד), ולאחר מכן בעונשם של משה ואהרון (פס' יב). ובנקודה זו נעבור אל נושא החטא והעונש.

לסוגיית החטא והעונש (לאור החזרות)

החזרה האחרונה, המקשרת בין הדיבור לעונש, מעוררת תמיהה: היא מצטיירת כעונש של מידה כנגד מידה; במה שחטאו בו נענשו. אך כיצד ייתכן הדבר? העונש מושת על משה ואהרון ("לֹא תִבְיֹאוּ" וגו', שם:יב), ואילו הדיבור ("וְלִמָּה הִבַּאתֶם" וגו', שם:ד) הוא דיבורם של בני העם כנגד משה ואהרון!

סיפור מי מריבה (במ' כ:א-יג) זוכה להתייחסות רבה, גם בדף השבועי.¹ מאמר זה מצטרף אל כל ההתייחסויות הללו, אך נושאו אינו בירור החטא כשלעצמו, אלא עיון ספרותי בחזרות שבסיפור, והוא יתרום גם לבירור הסוגיה המורכבת והמרתקת של החטא שעליו נענשו משה ואהרון. קצר המצע, ולא ניתן להציג כאן את הדיון המקיף הראוי לנושא, אלא נקודות ספורות ממנו.

חזרות בסיפור

נבחין בסיפור בין חזרות צפויות לחזרות לא צפויות. בסוג הראשון נכליל את החזרות הבאות מכוח "מבנה החזרה" – פירוט צו ה' בפס' ז-ח (איבר התחזית), ולאחר מכן תיאור הוצאתו אל הפועל בפס' ט-יא (איבר הפעולה). בשלב הראשון (לקיחת המטה ואיסוף העדה) והאחרון (השקיית העדה ובעירם) ניכר הדמיון בין הביצוע לצו עד כדי כך, שבסוף הפעולה הראשונה הכתוב מעיד על משה שעשה "כַּאֲשֶׁר צִוְּהוּ" (במ' כ:ט).² הסיום "וַתִּשֶׁת הָעֵדָה וַבְּעִירָם" (שם:יא) אינו פעולה של משה, אלא מה שבא בעקבות פעילותו, תוצאת הפעילות, והיא מתוארת בלשון דומה לתחזית (אמנם לא וַיִּשַׁק משה' אלא "ותשת"). אבל בתווך ניכר ההבדל, והשוני הגדול ביותר הוא תיאור הכאת הסלע פעמיים, פעולה שאינה נזכרת בצו. גם דיבור משה אל העם ("שמעו נא" וגו', שם:י) מצטייר כשינוי, אף שבצו ניתן למצוא בסיס לפעולה עצמה, שהרי נאמר בה "וַדַּבַּרְתֶּם" (שם:ח), ולפי פירושו של רמב"ן, הדיבור נועד להיות אל בני ישראל ולא אל הסלע, אך תוכן הדיבור מקורי למשה. בדיבור מופיעה גם

* פרופ' אמריטוס עמוס פריש, המחלקה לתנ"ך וביה"ס ללימודי יסוד ביהדות, אוניברסיטת בר-אילן.

1 מתוך 12 המאמרים על הפרשה הנראים באתר הדף (ותקוותנו שנזכה במהרה לשוב ולראות באתר את מאמרי כל השנים), (!)6 מוקדשים לסיפור זה, ובעיקר לבירור החטא; במאמר נוסף הסיפור משמש כעוגן לדיון בנושא מקיף יותר.

2 אמנם בפעולת ההקהלה יש שינוי של המושא: "הקהל" לעומת "העדה", ולדעת מלבי"ם זהו שינוי משמעותי בעשייה (ויש מי שראה בכך שינוי תודעתי, ביחס אל העם. ראו: ' מוריאל, עיונים במקרא, תל-אביב תש"ן, ב, עמ' 107-108.

יחזקאל הנביא בנבואת הצופה: "ולא דברת להזהיר רשע מדרך הרשעה לחיתו... ודמו מידך אבקש" (ג:ח).⁴ ומכאן אולי גם הבסיס להאשמתם במרי: "אשר מריתם" (במ' כ:כד) – מה שהטיח משה בעם: "שמעו נא המרים" (שם:י), ובהבנה שזה תיאור אמיתי ולא אמירה רוגזנית), חוזר אליו בשל שתיקתו. ואכן, משה יאמר לעם שעונשו היה "בגללכם" (דב' א:לז), וגם בתהלים נאמר: "וירע למשה בעבורם" (קו:לב) – קביעות המתאימות במיוחד להסבר המוצע, שאינו מייחס חטא לפעולה או לדיבור של משה אלא למחדל, להיעדר המענה. וכזכור, דווקא בו יש שותפות מלאה של אהרון.⁵

שד"ל ציין בצער את העובדה, שבעוד שמה חטא חטא אחד בלבד, כל מפרש שלא הסכים לדברי קודמיו הוסיף לו חטא אחר, וכך כביכול נתרבו חטאיו. לעניות דעתי, יש מקום גם להערכה הפוכה: כל מפרש שחלק על קודמו הראה עד כמה פירוש קודמו אינו איתן, ובסופו של דבר הקורא מבין שאין כאן חטא ברור ומוגדר, אלא משהו רמוז, וביטוי לרעיון של "בקרבי אקדש" (וי' י:ג); להקפדה יתרה של ה' עם הצדיקים. ההסבר שבו צידדנו כאן אינו אלא ניסיון להצביע על כיוון מסוים, וגם כנגדו אפשר לטעון טענות. דומה שהתורה עממה במכוון את תיאור החטא, וכך לכל פירוש יש מעלות ומגרעות, וכל מפרש החליט מה חשיבותו של כל שיקול בעיניו. במאמר הזה הוענק משקל נכבד לשילוב של צדקת דין ה' (שאינו מעניש את אהרון על דבר שלא באחריותו) עם פענוח הולם של משמעות החזרות.⁶

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

4 והשוו: "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" (וי' יט:יז), לפי אחד הפירושים.
 5 על דרך זו ניתן להבין את "לא האמתם בי" (במ' כ:יב) גם כקולט את אשמת העם, "לא אמינו בי" (במ' יד:יא). ויש עוד להרהר בהתמודדות עם הפסוק "כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו" (תה' קו:לג), ואולי "ויבטא בשפתיו" הוא פעולת ה' (כהסבר המופיע בדברי רד"ק).
 6 המחבר ישמח לקבל תגובות למאמר, לכתובת: famos176@gmail.com

העונש מעורר שאלה נוספת, והיא שאלה חמורה: לפי שלושת ההסברים הנפוצים ביותר של החטא (הכאת הסלע במקום דיבור אליו; דיבור כעסני של משה, כולל הלשון "שמעו נא המרים" [במ' כ:י]; השאלה הרטורית "המן הסלע הזה נוציא לכם מים" [שם]), שיכלה להתפרש כמייחסת את הפעולה למנהיגים ולא לה', האחראי היחיד למה שקרה הוא משה. אהרון לא דיבר, ולא יכול היה למנוע את דיבורו של משה וגם לא את הפעולה של הכאת הסלע. אם כן, על מה ולמה הוא נענש? ולא זו בלבד שהוא נענש אגב עונשו של משה, אלא שבסמוך יופיע קטע שכל עניינו מותו של אהרון, ובו ה' יאמר במפורש: "יאסף אהרן אל עמיו... על אשר מריתם את פי למי מריבה" (שם:כד), והיכן עשה זאת אהרון?!

אם נחפש פעולה שיכלה לעורר ביקורת ובה היה אהרון שותף בפועל, נמצא רק את המתואר בפס' ו – בריחת משה ואהרון מפני העם (כניסוחו של ראב"ע: "כדמות בורחים"), ללא כל מענה לטענת העם החמורה.³ אכן, "הקב"ה מדקדק עם סביבו כחוט השערה" (יבמות קכא ע"ב), ואי-המענה המייד של משה ואהרון, אף על פי שהיה לו אחר כך תיקון מסוים באיסוף הקהל, נחשב להם לחטא. במקום להעמיד את בני העם על טעותם, נותרה טענתם ללא מענה, כאילו אין לה תשובה, וכך משה מצטייר כמי שכביכול העלה את העם ממצרים כדי להביאם למקום רע שימותו בו. וכאמור, מתחת לטיעון הגלוי, שהוא ערעור על שליחות משה, מסתתר טיעון סמוי, שאותו לא העז לומר במפורש, והוא כנגד ה', בייחוס הכוונה להובלתם למות במדבר.

אמירת העם הבוטה ("ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה" וגו' [במ' כ:ד]) משויכת כביכול אל משה ואהרון, כאילו גם הם היו אומרים, באשר שתיקתם נתפסת כהודאה. בהקפדת הקב"ה עם מנהיגי העם הצדיקים, הם נענשים בפעולה ההפוכה: "לא תביאו את קהל ה' אל הארץ" (שם:יב). ויש לדייק: לא נאמר שהם לא יבואו לארץ (כמנוסח בפרק כ:כד), אלא: לא תביאו, בהקבלה ברורה לפעולת ההבאה שיוחסה להם בהאשמה. אם כן, אי-המענה לטענה שלמעשה כָּוְנָה כלפי ה' ("רבו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה'" [שם:יג]), הופך את השותקים לשותפים באשמה, בדומה לאחריות שהוטלה על

3 ראו בביאורו הארוך של שד"ל על אתר, שם הוא מציין שלושה חיבורים שנקטו הסבר זה ("דרך אמונה", "מנחה בלולה" והספרקומנטר "אנת נפש") ואחריהם משה מנדלסון, ואף מספר על עצמו: "בפירוש הזה בחרתי במשך ט"ו שנים ושיבחתיו לתלמידי", אך חזר בו ממנו בטיעון שאינו הולם את "משמעות הכתובים". יעקב מילגרום ("כשוף, מונותאיזם וטעויותיו של משה", בית מקרא לו [תשנ"א], עמ' 44) דחה הסבר זה בטיעון ש"משה נטה לייאוש ולחוסר אונים במקרים רבים, אך לא נענש על אף אחד מהם", וציין חמישה אירועים. אולם העובדה שבמקרים קודמים לא נענש אינה סותרת את האפשרות שבפעם הזו הוא נענש על אותה עבירה. יתרה מזו, חלק מהאירועים שציין הם זעקת משה אל ה', דבר השונה לגמרי ממחדל של היעדר מענה להתרסה של העם.